

Očevi između tradicionalnih i suvremenih modela

Karlo KORAČEVIĆ

1. UVODNE NAPOMENE

Za vrijeme studija na *Institut catholique de Paris* primijetio sam da mnogo profesora na početku tečaja posveti jedan sat da bi objasnio tzv. »le lieu d'ou'je parle«, to znači polazne točke i pretpostavke u pristupu datoj problematici. Čini mi se to korisnim da bi se izbjegli nesporazumi i razočaranja. Poradi toga ja na početku svoga izlaganja podsjećam na posebnost sociološkog pristupa temi ovogodišnje obiteljske ljetne škole. U tu svrhu citiram nekoliko rečenica iz papine pobudnice *Obiteljska zajednica*, br. 25:

»Za muža su ljubav prema supruzi koja je postala majkom i ljubav prema djeci prirodan put koji vodi razumijevanju i ostvarenju njegova očinstva. Osobito ondje gdje društveni i kulturni uvjeti mogu lako nagnati oca svojevrsnom nezalaganju za obitelj ili općenito njegovom nedovoljnom udjelu u odgoju, nužno je zalagati se da se u društvu uvriježi uvjerenje kako su mjesto i uloga oca u obitelji i za obitelj od jedinstvenog i nezamjenjivog značenja.«

Ovo je teološki govor koji polazi od kršćanske slike čovjeka i obitelji, od nekih temeljnih kršćanskih vrijednosti i apelira, zapravo nalaže da se kršćanski laici u društvenoj sferi zalažu za stvaranje ozračja u kojem te vrijednosti mogu biti ostvarene. Teologija crpe iz Objave i Predaje svoje normativne modele i potiče na njihovo oživotvorenje u određenim društvenim i povijesnim kontekstima. Za razliku od nje, sociologija je pozitivna znanost. Ona polazi od činjeničnog stanja, od vidljivih i u određenom stupnju mjerljivih činjenica, tražeći uzročno-posljedične veze između pojedinih činjenica, količinu utjecanja koji oni uzajamno imaju. Njezina zadaća nije da vrednuje, nego tumači i objašnjava stvarnost. Time ona može biti na pomoć teologiji, jer svaka terapija obećava toliko bolji uspjeh koliko je dijagnoza stanja temeljitije donesena. Kratko rečeno, sociologija tumači društvene pojave, a drugi (religija, politika, socijalne ustanove, itd.) predlažu i donose mjere kojima se pojedini segmenti te stvarnosti nastoje ispravljati u određenom smjeru.

Sama tema zvuči vrlo sociološki, jer neizbježno podsjeća na poznatu distinkciju između mjesta, pozicije, statusa jednog pojedinca u određenoj

grupi i njegove uloge (role) u njoj. Radi se o statičnom i dinamičnom pogledu na prisutnost pojedinca u grupi. *Status* nam govori o mjestu koje pojedinac (npr. direktor, trener, igrač, čuvar u nogometnom klubu) u grupi zauzima, a *uloga* o sveukupnim pravima, ovlastima, mogućnostima koje su s tim mjestom povezane. U vezi s temom nameće se prvo opće pitanje: Koliko su uloge majke i oca u obitelji određene različitom prirodom žene i muškarca, a koliko su rezultat određenog civilizacijskog razvoja? Jednostavnije: Koliko su fleksibilne, odnosno krute, promjenjive ili nepromjenjive te uloge? Žene traže drugačije oblikovanje uloga oca i majke u modernoj obitelji. Odgovara im se, često pozivajući se na neke crkvene osobe i dokumente, da neki od njihovih zahtjeva nisu spojivi s prirodom žene, prirodom muškarca, prirodom obitelji. Koji je odnos između prirode (naravi) i kulture, kolika je njihova težina u uvjetovanju odnosno modeliranju pojedinca i institucija? Primjećujete da sam se udaljio od sociologije i zašao duboko u područje filozofskih rasprava. No, čini mi se važnim upozoriti na takve načelne stavove o naravi žene i majke, odnosno muškarca i oca koji na razini svakodnevnog života kao i u teološkim i znanstvenim raspravama onemogućuju plodno traženje rješenja koja bi bila prikladnija našim okolnostima. Ljudska narav ne može biti neka vječno ista stvarnost koja pliva po morima raznih povijesnih kultura, a niti kultura ne može iz ljudskog biološko-fiziološkog supstrata modelirati odnosno na nj nakalamiti bilo kakvu psihičku figuru. Postoji dakle neprestana igra naravi i kulture koja stvara razne varijacije na vječne teme (čovjek, žena, muškarac, majka, otac, itd.) uz određene konstante bez kojih ne bi bilo kontinuiteta povijesti čovječanstva. Ja ću u prvom dijelu dati shematski prikaz tipova obitelji i očeva u raznim više ili manje prošlim, odnosno tradicionalnim društvima, a zatim će biti riječ o obitelji i očevima u modernim zapadnim društvima. Na kraju ću se dotaknuti nekih posebno aktualnih problema u vezi s temom o kojoj je riječ.

2. TIPOVI I ULOGA OCA KROZ POVIJEST

Primitivni komunizam se na kraju prošlog i početku našeg stoljeća veoma trudio da oslabi, ako je već ne može eliminirati, obitelj, smatrajući je zaprekom za održavanje revolucionarnog duha. U tu svrhu inzistiralo se na teoriji primitivnih društava u kojima je tobože postojao opći seksualni promiskuitet između žena i muškaraca, a djecu je odgajalo čitavo pleme. Povijest pozna nekoliko primjera krajnje labilnih obiteljskih veza. Najpoznatiji su:

– indijsko pleme *Nayar*. – Prije engleske kolonizacije obitelj u tom plemenu ne postoji. Muškarci noću posjećuju žene, a djeca koja se rađaju priznaju se samo kao njezina.

– pleme *Ašanti* u centralnoj Gani. – Muž i žena žive često u odvojenim kolibama. Djeca nose hranu iz majčine kolibe u očevu, mogu s njim i jesti, ali na spavanje dolaze k majci. Otac ipak ima određenu, makar slabu, odgojnu ulogu prema djeci.

Protivnici teze o prvotnom promiskuitetu i odsutnosti nuklearne obitelji (otac, majka i barem jedno dijete) u tzv. primitivnim društvima upozoravaju da se u tim rijetkim prilikama nikad ne radi o čitavim društvima, nego samo o jednom plemenu ili kasti (kao Nayar).

U modernim vremenima ima također pokušaja stvaranja zajednica u kojima otac ne bi imao svoju očinsku ulogu. To su prvo izraelski *Kibucim* u kojima je obitelj svedena na muža i ženu, dok se za odgoj djece brine cijela zajednica. No radi se o jednom pokušaju koji je prihvatilo tek 3 posto Židova i koji pokazuje da i među članovima tih zajednica ima mnogih koji zagovaraju povratak na nuklearnu obitelj. Drugi tip modernih pokušaja ukidanja obitelji su razne vjerski i/ili ideološki osnovane komune. Kako brzo moderni pokušaji za mnoge završavaju porazno potvrđuje slijedeće svjedočanstvo jednog mladića:

»Živio sam godinu dana u jednoj komuni. Najprije mi se sviđalo da si mogu birati seksualne partnere. Ali onda sam se jednog dana ipak zaljubio u jednu djevojku. Otkrio sam najednom da baš nisam toliko poligaman, kako mi se uvijek govorilo. Naša komuna je konačno propala. Jednostavno nismo mogli ljudski prihvatiti tu ideologiju. Htio sam biti tu samo za svoju partnericu, biti uvijek tu za nju, za naš zajednički život, za naše dijete.«¹

Zato se smije zaključiti da, osim tih nekoliko primjera pojedinih plemena, kasti ili vjersko-ideoloških grupa, u svakom društvu nalazimo nuklearnu obitelj kao jasno prepoznatljivu veličinu. Mi ćemo sada osvijetliti nekoliko njenih povijesnih oblika s naglaskom na ulogu koju u njima ima otac.

2. 1. PRIMITIVNA DRUŠTVA

Pod tzv. *primitivnim društvima* misli se na preliteratna društva, tj. društva koja još nemaju svoje pismo. Značajno je za ta društva da mnoge aktivnosti ovise o rodbinskom sustavu. Obitelj je toliko čvrsto i višestruko dio tog sustava da su površni promatrači previdjeli tu posebnu jedinku unutar veće cjeline. Jedna od najpoznatijih antropoloških studija takvog društva je istraživanje Raymonda Firtha na otoku Tikopia u Polineziji.² Muškarac jednostavno ukrade, s ili bez prethodne najave, djevojku iz očeve kuće. Kada žena postane trudna, obitelj je javno i službeno

1 W. ERNST, *Menschliche Geschlechtlichkeit*, Antworten des Glaubens 16, Freiburg 1979, str. 10-11.

2 R. FIRTH, *We, The Tikopia*, London 1936.

priznata (nema nikakvog obreda vjenčanja). Za vrijeme trudnoće muškarac nije vezan na bračnu vjernost. Rođenjem djeteta osnovana je obitelj koja je uvijek jasno prepoznatljiva. Kad pod jednim krovom žive dvije ili tri obitelji, svaka ima svoj posebni prostor i privatni život. Traži se uzajamna vjernost, vide se znaci ljubomore, a ima i obračuna zbog ljubavi. Muž i žena idu zajedno na poslove u vrt i zajedno se vraćaju kući i pripremaju jelo. U drugim poslovima rade odvojeno, ali u zajedničku korist. Sudjeluju u raznim vrstama ribarenja. Muž je u načelu glava kuće, ali u praksi svaki se partner brine za određeni sektor zajedničkog života. Muževa superiornost temelji se na činjenici da je kuća podignuta na zemlji njegove obitelji. Žena je zaštićena mogućnošću da se u svako vrijeme vrati svojem ocu, ako više ne može podnašati grubosti i nepravde muža. Sama prijetnja je često dovoljna da ispravi neko njegovo ponašanje. Oko novorođenog djeteta brine se žena kojoj pomažu žene iz njene i muževe obitelji. Nakon nekoliko tjedana očekuje se da se i otac uključi u brigu oko bebe. Kad majka ide u vrt ili loviti ribu, otac mora, osim ako ne nađe neki uvjerljiv razlog, paziti na dijete. Ako rade zajedno u vrtu, djetesce leži uz njih u hladu. Starija djeca također obvezna su paziti na mlađu braću i sestre. Kad djeca porastu, sin obično prati oca, a kći majku u njihovim specifičnim poslovima. Djeci se određuju pojedini zadaci u poslu koji otac ili majka obavljaju i tako ih se uči svladavanju raznih tehnika svoga plemena. Maleni moraju vjerno slušati stariju braću. Uči ih se i osnove lijepog ponašanja koje podrazumijeva poštivanje starijih, relativnu šutnju dok oni govore. Pedagoške metode nisu prestroge i dijete ima uvijek mogućnost potražiti privremeno utočište u kući nekog rođaka, dok se oluja u očinskoj kući ne smiri. Stariji sinovi se nakon ženidbe obično sele iz kuće, dok najmlađi ostaje da se brine za roditelje u starosti. U prilikama svakodnevnog života očevo autoritet je umjeren. Žena smije izreći i svoje neslaganje, a djeci su dopušteni komentari očevih odluka. Ružne riječi i prljave priče nisu dopuštene u očevoj blizini. Sin ne smije upotrijebiti nikakvu silu prema ocu, a tući vlastitog oca smatra se velikim zločinom za koji se je moguće iskupiti jedino samoubojstvom. Očeva je dužnost brinuti se za prehranu svoje obitelji te da pomaže i brani djecu dok su još mlada. On mora pripremiti neka dobra koja će dati sinu kad bude osnivao svoju obitelj da bi ih ovaj mogao dati kao dar ocu svoje zaručnice.

Ovaj prikaz, koji u izvorniku obiluje vrlo zanimljivim detaljima, daje sliku jedne složne i harmonične obiteljske zajednice. Otac u njoj ima središnje mjesto, ali svoju ulogu ne provodi diktatorski, nego u suradnji sa suprugom i u istinskoj brizi za dobro djece. Naravno da je i tu bilo neuspjelih brakova, bijegov a žena svojim obiteljima i sinova koji su teško trpjeli apsolutnu očevu vlast. Ali u globalu, kao model, ta obitelj djeluje kao zdrava jedinka jednostavnog društva.

2. 2. ANTIČKA I SREDNJOVJEKOVNA DRUŠTVA

U društvima gdje većina stanovništva živi od poljodjelstva veličina i oblik obitelji ovisi o sustavu vlasništva nad zemljom. U tim društvima najprije postoje veće zajednice, više obitelji rodbinski povezanih koje čine jednu interesnu cjelinu, jedan »consortium«, kako takve obiteljske zajednice u rimskoj povijesti naziva Andrèe Michel.³ Naslov njezina članka pokazuje logični ključ tumačenja razvoja formi obitelji. Za nju je to uzročna veza između funkcije i strukture jedne određene institucije, tako da funkcija određuje strukturu. Funkcije te obiteljske zajednice bile su ekonomska i religiozna. *Consortium* je bio vlasnik i zemljišnog posjeda i sredstava za njegovu obradbu. Očuvanje posjeda bio je nužan preduvjet za održanje zajednice, za osiguranje njezine egzistencije. Svaka takva zajednica bila je jedna ekonomska jedinica. Najsposobniji ili najstariji član zajednice bio je na njezinu čelu. Poslije njegove smrti nisu ga naslijedili njegovi sinovi, nego braća. Zajednica je istodobno bila i religiozna grupa sa svojim specifičnim obredima namijenjenim obiteljskim božanstvima (*Lari*). Slične obiteljske zajednice nalazimo u srednjem vijeku te u slavenskim zemljama i to u bliskoj prošlosti u obliku zadruga.

Naravno da i u tim obiteljsko-rodbinskim zajednicama postoje jasno prepoznatljive manje jedinice, pojedine obitelji sa svojom djecom. No njihova autonomija i identitet su iz očitih razloga vrlo slabo razvijeni. Sve je podređeno zajedničkom cilju čitave rodbinske grupe. Glavni autoritet je vođa zajednice. On u dogovoru sa sebi ravnima, braćom i bratićima, planira zajedničke aktivnosti. Ritam života i rada, način prehrane, odgoj djece i mnoge druge aktivnosti planirane su odozgo za sve članove takve zajednice. U tim okolnostima uloga oca u jednoj od obitelji te zajednice nije mogla biti posebno velika. On je zajedno s drugima osiguravao sva sredstva za život i ona su se svima jednako dijelila. On nije mogao imati neki drugi odnos i tretman, bar na izvana gledano, prema svojoj ženi, nego su to postojeće norme skupine definirale. Isto tako nije mogao biti često sa svojom djecom niti dati neku specifičnu notu njihovu odgoju. Njegova funkcija je prema ženi i djeci bila u prvom redu ekonomska, a zatim i zaštitna u slučaju da su njegova žena ili djeca u bilo čemu diskriminirani.

U sva tri spomenuta slučaja riječ je o početnom stadiju razvoja obitelji u društvima agrarnog tipa. Slijedeća faza bit će raspad tih velikih obiteljskih zajednica na nuklearne obitelji. U kasnijoj povijesti Rima iz *consortiuma* nastat će brojne »domus«, kao što će iz srednjovjekovnih obiteljskih zajednica i slavenskih zadruga nastati manje obitelji. Razlog će opet biti ekonomski, jer će se pojedine obitelji početi izdvajati iz velikih

3 A. MICHEL, »Fonctions et structure de la famille«, u: *Cahiers internationaux de sociologie* 28 (1960), 113-135.

zajednica zbog potrebe premještanja (u slučaju obradbe posjeda vrlo udaljenih od zajedničkog prebivališta) ili želje za bavljenjem nekim obrtom negdje drugdje. To udaljavanje nužno povlači sa sobom podjelu zajedničkog imanja na privatne posjede pojedinih obitelji. Prestankom zajedničkih funkcija gubi se i struktura. U tim proširenim obiteljima otac preuzima ulogu vođe u ovoj sada manjoj zajednici. Time se povećava njegova odgovornost za ženu i djecu, a s druge strane njihova veća ovisnost o ocu.

Time smo stigli do tipične obitelji predindustrijskog doba. Naravno da taj tip još uvijek postoji u onim segmentima stanovništva modernog društva koji su ostali na preindustrijskim načinima rada, dakle kod nekih sitnih obrtnika i zemljoradnika. Možda najvažnija značajka tog tipa obitelji je prostorna blizina između mjesta stanovanja i mjesta rada. Ona također znači fizičku i psihičku blizinu obitelji i zanimanja oca i majke. Muškarci i žene su nazočni i surađuju u obje sfere, premda postoji određeni stupanj podjele uloga. Budući da su žene zbog brojnog potomstva nužno vezane više na kuću, one su bar u pojedinim fazama pošteđene rada na poljima ili u radnjama. No, ako postoje bake ili starija djeca, to je vrijeme ostanka u kući nakon poroda puno kraće. Žena, pogotovo u vrijeme intenzivnih poljoprivrednih radova, provodi mnogo vremena u poslovima izvan kuće. To ne bi trebali zaboraviti svi oni, a među njima i mnogi kršćani, koji se tako silno zalažu da žena bude majka i domaćica, bez punog zaposlenja izvan kuće. Zar žena nekog poljoprivrednika nije u prošla vremena ili ponegdje još i danas katkad i po čitav dan na poslu izvan kuće?

Uloga oca u takvim obiteljima nam je iskustveno bliža i poznata. Uglavnom je to čvrsta vlast, utemeljena na činjenici da je zemlja od koje njegova obitelj živi njegovo ili njegova oca vlasništvo. Tvrdi uvjeti života i rada te grubost prirode otvrdnuli su izgleda način njegova razmišljanja i ponašanja. Postoje čvrsta pravila ponašanja žene i djece prema njemu, jasna je podjela dužnosti i prava i o tome nema nikakva sporenja. On je ženi ponajprije gazda, manje prijatelj i partner. Odgoj djece je u prvom redu njena stvar, a on intervenira strožim mjerama u težim slučajevima. Osjećajnost prema ženi javno se ne pokazuje. Načini oslovljavanja su često neosobni (»gazda«, »japa«, »žena«). Nije onda čudno da ni prema djeci takav otac ne želi pokazati svoje osjećaje nježnosti, jer to tobože ne priliči »pravom muškarcu«. Obično se ne igra s djecom, jer ima važnijeg posla. To je dakle tip oca koji se marljivo i savjesno brine da ženi i djeci osigura sve potrebno za život, ali nema vremena, tj. ne zna koliko bi bilo potrebno odvojiti vremena i osloboditi neke emotivne ventile da se u njegovoj obitelji stvori toplije ozračje i da djeca osjete očinsku nježnost i pažnju u svojem razvoju.

2. 3. INDUSTRIJSKO DRUŠTVO

Od sredine 19. stoljeća u vezi s procesima industrijalizacije i urbanizacije počela se bitno mijenjati veličina i struktura obitelji. Uočljiva je tendencija prijelaza s velikih tro-generacijskih na male dvo-generacijske obitelji. Osim dva maloprije spomenuta procesa na to su utjecali i neki drugi čimbenici, primjerice smanjenje rate smrtnosti novorođenčadi, produljenje životne dobi i uvođenje sustava mirovinskog osiguranja. Za razliku od prethodnog tipa, glavna se promjena zbiva u razdvajanju mjesta stanovanja od mjesta rada. Obrt i zemljoradnja zanemaruju se, a radna snaga odlazi u manufakture i tvornice. To razdvajanje mjesta rada i stanovanja bitno utječe na novi odnos uloga muškarca i žene. U početnoj fazi industrijalizacije radno vrijeme traje praktično čitav dan. Muškarci tako provode gotovo sve vrijeme na poslu izvan obitelji, a žene su isključivo u obitelji. Muškarci time gotovo potpuno gube svoje obiteljske, a žene izvanobiteljske zadaće. Budući da vrsta i vrijeme vršenja određnog posla ne može ne utjecati na psihi radnika, možemo zamisliti kako se dugotrajni rad u takvim tvornicama odražavao na psihi muškarca. Provodeći većinu vremena u »društvu« hladnih strojeva, u njemu se razvija instrumentalno-tehnička svijest, a kržlja razvoj odnosa sa živim svijetom prirode i društva. U takvom društvu, gdje je obitelj gotovo potpuno prepuštena ženi, ne može se, naravno, govoriti o velikoj ulozi oca u obitelji. On je s njom tek navečer i nedjeljom. Uz to on u nju dolazi fizički iscrpljen i razdražljiv. Ne može se od njega očekivati više od dogovora o opreznom trošenju novca koji samo on zarađuje, slušanja ženinog općeg izvještaja o stanju u obitelji i poneke žestoke reakcije na neku pogrešku djece. Za takvu paradoksalnu situaciju izabran ja i prikladni termin: »matrijarhalni patrijarhat«. Svu svoju egzistenciju obitelj duguje ocu, ali sve obiteljske poslove vodi žena. No, budući da je taj tip društva povijesno kratkotrajan, nije potrebno trošiti više vremena na industrijskog oca.

3. MODERNO DRUŠTVO

Pod tim nazivom misli se na moderna zapadna ili tzv. postindustrijska društva. Ona su postindustrijska u smislu da je u njima tercijalni sektor ekonomije (uslužne djelatnosti) dominantan. Više ljudi je zaposleno u bankama, školama, trgovinama, agencijama, itd., nego u tvornicama. Neke tendencije industrijskog društva sada su još jače izražene. Prijelaz na dvo-generacijsku obitelj je završen, stoga je većina obitelji u tim društvima tog tipa. Distanca između mjesta stanovanja i rada je u načelu mnogo veća. Životni vijek se i dalje produljuje, a broj djece smanjuje. No značajne su velike promjene u usporedbi s industrijskim društvom. Ponajprije

smanjuje se postepeno duljina radnog vremena prema trenutnom minimumu od 35 sati u pet radnih dana. Mnoge prije tipično obiteljske funkcije nestaju ili se znatno mijenjaju. Škole, športske, religiozne, kulturne i karitativne skupine preuzele su velik dio posla u socijalizaciji djeteta. Relativni opći gospodarski prosperitet omogućuje bolju školsku i profesionalnu formaciju i roditelja i djece. Za razliku od prethodnog tipa kada su samo sluškinje i neudate žene mogle izabrati rad u tvornici, sada i majka obitelji može raditi izvan obitelji.

Mnogi drugi činitelji promjena mogli bi se još spomenuti. No i navedeni dovoljni su da pokušamo skicirati konture jedne moderne zapadne obitelji.

Tipična moderna obitelj sastoji se od oca i majke te jednog ili dva djeteta, a iznimno troje djece. Prosječan broj djece je u nekim zapadnim zemljama od 1,5 do 1,8 djece. Otac i majka su u načelu zaposleni. Djedovi i bake žive odvojeno. Glavna obilježja moderne obitelji su gubitak njenih nekadašnjih funkcija i njezina krhkost. Obitelj više nije proizvodna ekonomska jedinica. Kao cjelina ona ništa ne proizvodi, nego samo troši. Izostavljene su i mnoge funkcije u procesu socijalizacije djece. Roditelji doduše imaju visoke zahtjeve s obzirom na odgoj, obrazovanje i životni tijek njihove malobrojne djece. No najveći dio tog posla oni povjeravaju drugima. Majka često ostaje samo godinu dana poslije poroda s novorođenčetom. Zatim ga povjerava ženi ili djevojci koja stanuje u obitelji ili dolazi u stan za odsuća roditelja. Čim dob to omogućava, šalje se u vrtić, po mogućnosti s produženim boravkom. Isto tako u školskoj dobi roditelji često traže privatne škole gdje postoji organizirana briga za djecu i poslije nastave. Majka i otac u takvom odgojnom sustavu praktično se svode na organizatore i više ili manje kompetentne i uspješne kontrolore, nadzornike rasta i razvoja svoje djece.

Krhkost modernih brakova je statistički svugdje potvrđena. U našim prilikama, u prosjeku, svaki sedma bračna zajednica rastavlja se, a u većim gradovima gotovo svaki treći. U Njemačkoj se prosječno svaki četvrti brak rastavlja.⁴ Razlike između brakova vjernika i nevjernika su zanemarive. U Njemačkoj je ustanovljeno da je veći postotak rastava između katolika, nego između protestanata, a obje konfesije imaju veći postotak od nevjernika. U Njemačkoj je zbog toga već 10 posto roditelja koji su sami s djetetom ili djecom, bez bračnog druga. Neki pokazatelji daju zaključiti da ni ostali, službeno stabilni brakovi u istom kontekstu njemačkog društva nisu uvijek zdravi. Oko 20 posto pokazuje određene manjkavosti, krizna razdoblja, i opstoje još samo formalno-pravno prema vani zbog nekih drugih razloga.

4 B. HILLE, »Ehe und Familie im Spiegel sozialwissenschaftlicher Forschung«, u: *Stimmen der Zeit* 205 (1987), 257-267.

Zbog relativno ranog početka osamostaljivanja djece produžuje se u modernoj obitelji razdoblje kad roditelji žive bez djece. To je novi čimbenik nestabilnosti brakova, jer djeca često održavaju zajedno i ne baš sretno sklopljeni brak. Roditelji su dalje opterećeni jednom drugom izvanobiteljskom obavezom. Jedan ili oboje imaju u svojoj rodbini neku stariju osobu (oca, majku, ujaka, tetu itd.) ili bolesnu osobu koju treba u određenim razmacima posjećivati i za nju se brinuti. Uz to mnogi moderni roditelji rade takav posao gdje im je nužno određeno permanentno obrazovanje, dakle večernji ili vikend-tečajevi kako bi usvojili tehničke i informatičke inovacije prijeko potrebne za očuvanje postojećeg ili stjecanje boljeg radnog mjesta. To su samo neki od brojnih čimbenika koji uvjetuju život modernih roditelja i njihovih obitelji.

Kakva je, u tom kontekstu, uloga modernog oca u obitelji? Zamislimo jednog Talijana, Nijemca ili Francuza. Njegova obitelj stanuje u relativno lijepoj kući izvan grada. Radno vrijeme njegova poduzeća ili ureda je većinom od 9 do 17 sati. Dakle on mora ustati u ili poslije sedam sati. Tuširanje, brijanje, doručak, zatim vožnja autom u, veće ili manje, gradsko središte. Zbog udaljenosti i gustoće prometa u to vrijeme treba mu za to između pola i jedan sat, pogotovo ako još predstoji mučno traženje slobodnog mjesta za parkiranje. U devet sati on ulazi u ambijent gdje njegov šef ili poslovođa od njega očekuje da ostavi pred vratima sve svoje bračne, obiteljske i privatne brige i koncentrira se na posao od kojeg zavisi ukupna uspješnost agencije, banke ili firme. Od 12,30 do 13 sati ima odmor koji obično provodi u nekom susjednom restorančiću ili baru, a nakon toga radi do 17 h. Do kuće mu treba opet oko sat vožnje. Dakle stiže oko 18 h. U nekoliko mjeseci tijekom godine praktično noću odlazi na posao i noću se vraća. Umoran i s mislima i brigama koje je donio s radnog mjesta, on najprije čeka uz televizor i novine da žena pripremi obilnu večeru, jer objed je bio, kako se često kaže, u trku. Nakon toga već dolazi obvezno gledanje dnevnika što informiran društven muškarac ne smije propustiti. Poslije toga može biti prijenos neke važne utakmice, politička tribina njegove stranke ili kakav zavodljivi film. A poslije 22 sata trebalo bi poći u krevet jer drugi dan treba se ustati opet u 7 sati. Gdje u jednom takvom danu, a on je jedan od pet, može biti vremena i psihčke disponiranosti za dublji razgovor sa suprugom odnosno igru i razgovor s djecom? Ako je supruga imala sličan radni dan i uz to još mora pripremiti večeru, izglacati mužu košulju, pripremiti sebi i djeci odjeću za drugi dan, ni ona nije raspoložena za raspravu o ozbiljnijoj temi. Dakle, na temelju izloženoga, otpišimo radne dane kao malo upotrebljive za izvršavanje očeve uloge u obitelji. Ostaje vikend. No veći dio subote gubi se dugim ostajanjem u krevetu i odmaranjem. Žena mora nadoknaditi sav zaostatak u kućnim poslovima iz prošlih dana. Treba otići na tržnicu, u supermarket i

kupiti robne rezerve za idući tjedan. Djeca slobodne dane rado koriste za izlaske s vršnjacima ili športske aktivnosti. U nedjelju se, također nakon dužeg spavanja, obitelj okupi na svečanijem objedu ili odc zajedno u šetnju i objeduje vani. Tada se može stvoriti i osjećati duh povezanosti i uzajamne odgovornosti. Tu otac može podsjećati na narušene neke norme, na neispunjavanje nekih obveza od djeteta, davati savjete i naredbe. U normalnim okolnostima to je i jedna od rijetkih prilika za opuštanje i vedro druženje članova obitelji. No mogu li svečani dani i objedi nadoknaditi manjak komunikacije u ostale dane? Može li vremenski ograničena očeva prisutnost u obitelji i tako mala participacija u životu djeteta biti dostatna da on svoju ulogu vrši kvalitetno i odgovorno? Vrlo teško! Osim ako ima sreću da mu dijete spretno i sretno, bez naročitih problema, prolazi faze svoga rasta. No većinom djeca trpe od tako oskudne očeve prisutnosti u obitelji i u njihovu životu. Osjećaju se prepušteni samima sebi, jer otac ih ne razumije, čak se i ne zanima za njih i nema nikad vremena. Mala i velika djeca, i muška i ženska, jasno pokazuju manjak očeve blizine, nedostatak njegova punog udjela u njihovu odrastanju, kad u igri ili povjerljivom otvorenom razgovoru naiđu na muškarca koji ima za njih vremena i sluha. Vjerujem da očevi, bar većina njih koji žele biti poštteni i odgovorni prema supruzi i djeci, vide nedostatak njihove prisutnosti u obitelji, ali si obično ne znaju ili ne mogu pomoći. Dojam da ni kod većine drugih obitelji nije drugačije, tj. da oni nisu ništa lošiji očevi, paralizira svaki napor oko traženja mogućih boljih rješenja, uvođenja jednog ritma života koji bi davao, u mogućim okolnostima, ipak više prostora obiteljskom životu.

I u obiteljskom životu mora vrijediti zakon da je vrijednost određene zajednice za njene članove u upravno proporcionalnom odnosu s vremenom i osjećajima koji su u nju investirani. Moderni otac morao bi se zato truditi da prevlada napast bijega ili prepuštanja stvari nekom prirodnom toku, jer on često dovodi do nepredviđenih kriza, te svjesno planirati svoje vrijeme tako da u određene večeri i dane vikenda bude posvema na raspolaganju svojoj obitelji. I u nepovoljnim uvjetima mogu se stvarati takve oaze iz kojih će djeca crpsti osjećaj blizine, interesa, brige i nježnosti oca. To zasigurno nije lako! Ali, koje se to velike i vrijedne stvari postižu lako.

4. NEKI SPECIFIČNI PROBLEMI

Sada ćemo dotaknuti i predložiti za vaše razmišljanje i raspravu neke problematične situacije ili čimbenike koji su u većoj ili manjoj vezi s temom Škole, tj. koji više ili manje otežavaju zadovoljavajuće izvršavanje očeve uloge u modernoj obitelji.

4. 1. RADNO VRIJEME

U tekstu iz *Obiteljske zajednice* koji je na početku citiran i u socijalnim enciklikama često se ponavlja zahtjev da društvo tako organizira očevo radno vrijeme kako ono ne bi narušavalo plodno vršenje njegove obiteljske uloge. No, vraćajući se onim razmišljanjima na početku, o razlikama između teologije i sociologije, rekao bih da je relativno lako izražavati neke pozitivne prijedloge, a puno teže ostvariti ih u praksi. Moglo bi se to poticati očeve da traže ona radna mjesta koja im omogućuju duži boravak u obitelji preko dana. Npr. da se radije zapošljavaju u tvornicama s radom po smjenama ili preuzimaju uloge noćnih čuvara. No tko bi se to usudio predložiti? Ne radi se samo o manjoj zaradi, nego i o osobnom zadovoljstvu i ostvarenju u zanimanju. Uz to svaki ima pravo tražiti radno mjesto prikladno stupnju njegove školske spreme. Nekvalificiranih radnika ionako sve manje treba.

Drugo rješenje bilo bi da društvo, direktori i poslodavci, prilagode radno vrijeme potrebama i obvezama očeva. Ali to je nemoguće ostvariti! U kapitalističkom sustavu ogromna većina privrede je privatno vlasništvo. Privatni poslodavac pak mora zbog nemilosrdne konkurencije poštivati zakone odnosa između troškova i zarade. Tko može od jednog vlasnika agencije, ureda ili banke zahtijevati da ima dvije smjene umjesto jedne? U radnom vremenu od 9 do 17 mogu praktično sve stranke doći u tu agenciju ili banku, kao i da ona radi od 6 do 20 h. Eventualni porast zarade u radnom vremenu s dvije smjene nikako ne bi podmirivao povećanje troškova za osobne dohotke dodatne smjene radnika. A manja zarada, smanjeni profit, značilo bi manje plaće za radnike i manju sigurnost opstanka firme u uvjetima tržišne konkurencije.

Privredne ustanove imaju svoje zakone i pravila igre koje im globalno svjetsko tržište jednostavno nameće i one se ne mogu ponašati kao socijalne ili karitativne ustanove. U postojećim uvjetima ja ne vidim kako bi se mogli promijeniti ti nepovoljni društveni čimbenici koji očevima ne dopuštaju željenu zadovoljavajuću dozu nazočnosti u životu svoje obitelji.

4. 2. OBITELJSKA PLAĆA

Drugi zahtjev koji u socijalnim enciklikama biva često postavljen jest da bi društvo moralo tako organizirati privredni život da otac obitelji može dovoljno zaraditi za pristojno uzdržavanje svih članova svoje obitelji, uključujući i ženu koja ne bi morala raditi. No, prvo, nitko ne bi mogao odgovoriti na pitanje kolika bi ta plaća morala biti. Što je sve potrebno za dostojan život jedne obitelji? Samo stan, hrana i odjeća? A televizor, video, kompjutor, glasovir, auto, itd., bili bi luksuz ili bar nešto bez čega se može. Životni standard i dostatna plaća vrlo su subjektivne kategorije.

Ima obitelji koje žive u našim uvjetima s 5000 dinara mjesečnih prihoda i kažu da »nećako ide«, a druge s 20 000 više ne mogu živjeti i najradije bi emigrirale. Drugo je pitanje tko bi trebao i odakle dati taj dodatak na mjesečnu zaradu da bi ona bila za oženjene radnike obiteljska plaća. Poslodavac sigurno ne, jer on za isti posao daje istu plaću i ne zanima ga kakve bračne ili izvanbračne obveze njegov radnik izvan radnog mjesta ima. Kad bi ga neki zakonodavac pokušao na to prisiliti, on bi se štitio izbjegavajući zaposliti oženjene kao što na određenim mjestima izbjegavaju zaposliti trudne i udate žene. Ostaje jedino u praksi već poznati put da država preko oporezivanja i davanja u obliku tzv. dječjeg dodatka pomogne obitelji prema broju djeca. No ta se pomoć nikad ne približava mogućoj zaradi majke. Zato ona može zadržati kod kuće samo one žene koje se, u dogovoru s mužem, svjesno žele više posvetiti djeci, makar se zbog toga morale odreći i višeg životnog standarda i svoga zanimanja.

4. 3. ZAPOSLENOST MAJKE

Crkva bi rado vidjela odraslu ženu kao suprugu i majku, domaćicu i čuvaricu kućnog ognjišta. Moderna žena teško razumije u ime čega se to od nje očekuje ili čak zahtijeva. Ne radi se toliko o težini kućnih poslova, pogotovo uz pomoć svih mogućih kućnih strojeva. Ne radi se u prvom redu niti o želji za većim standardom, pogotovo kad muž dobro zarađuje. Riječ je o osobnom zadovoljstvu i ostvarenju. Može se smatrati poželjnim da se majka potpuno posveti svojoj majčinskoj ulozi, ali što ako ona također želi poput muža postići uspjeh, dokazati se i ostvariti u nekom zvanju. Uostalom zašto je završila srednju školu ili, možda, fakultet. Može se reći neka bude skromna i ponizna, neka se odreče sebe i žrtvuje za druge. Ali zašto baš samo ona? Jer djeca više trebaju majku, mogao bi glasiti odgovor. Da, ali kako dugo!? Sa svojih 18 godina, ili čak i prije, to jedno dijete često napušta roditeljski dom, odlazi na studij. Što će tada, ta djetetu relativno malo potrebna majka, raditi? Čitati knjige, učiti jezike, usputno i za sebe, gledati televiziju, itd., uz, naravno, čišćenje stana i čekanje muža. A tko će je primiti na nekakav složeniji posao u dobi od 40 godina, često bez jedne jedine godine prakse? Zar žene nemaju talente (pedagoške, muzičke, umjetničke, istraživačke) koje su i dužne razvijati, jer po evanđeoskoj prisposobi Gospodar se ljuti na lijene pasivne slugu. Čini mi se da nema puno smisla razmišljati o povratku žene u kuće i kuhinje, nego o tom kako bi se njihove izvanobiteljske uloge što harmoničnije uskladile s ulogom majke, tako da one same nađu svoju psihičku ravnotežu i životno zadovoljstvo.

4. 4. PRAVEDNA PODJELA ULOGA U OBITELJI

Što je žena više školovana i kvalificirana, istraživanja pokazuju, važnije mjesto zauzima njezino zanimanje u njenom životu. Budući da većina mladih žena ima srednju ili visoku stručnu spremu, naravno da mnoge nisu pripravne odreći se svog zanimanja u korist obitelji. Samo malo mladih žena, u Njemačkoj oko 10 posto, izražava stav da se zbog potpunog posvećivanja karijeri želi odreći braka i djece. Dakle treba računati s činjenicom da u modernoj obitelji oba bračna partnera imaju svoje zanimanje. To bi logično trebalo uzrokovati ono što se u velikoj mjeri ne događa, tj. do jedne drugačije, pravednije podjele obiteljskih uloga između supružnika. No, vidi se da zaposlenost žene nije bitno promijenila tradicionalnu podjelu uloga. Čuvanje i odgajanje djece te kućni poslovi i dalje su uglavnom teret i obveza žena. Mladi muševci pokazuju redovito spremnost na drugačije ponašanje u fazi ženine trudnoće i neposredno poslije poroda. Očevi se često rado brinu za novorođenče, jer je to relativno jednostavno. Ako je mirno, ne treba ga čuvati, a ako zaplače, treba mu promijeniti pelene, dati hrane ili toplomjerom provjeriti je li bolesno. Budući da žena nakon poroda prekida radni odnos nekoliko mjeseci, muž smatra da joj u kućnim poslovima više ne treba pomagati, jer je ona ionako čitav dan doma i stigne to napraviti. Međutim, to ostaje tako i kad se ona vrati svom zanimanju, jer se muž u međuvremenu priučio da neke poslove ne radi. Kad djeca prohodaju i progovore, očevi su spremni paziti na njih, ali manje s njima se igrati i komunicirati. To je po nekima povezano s manjom sposobnošću očeva za uživljavanje u dječju psihu. Otac jednostavno nigdje nije naučio koje su igre i priče, koje videokasete, koliko dugo gledanje TV-programa je primjereno djetetu u određenoj dobi. Zato se on manje i kvalitativno slabije bavi djecom.

Njegov odnos prema kućnim poslovima i djeci uvjetovan je ponajčešće odgojem u roditeljskoj kući. Naučio je što je njegov otac radio ili nije i taj model kopira, makar prilike bile bitno drugačije. Uz to na prigovore supruge on će spremno odgovoriti da je tako gotovo kod svih parova danas. Žene neka razborito pokušavaju da ih bar malo preodgoje, a ako u tome ne uspiju, neka po onoj izreci: »Umjesto da proklinješ, zapali jedno svjetlo!«, počnu drukčije odgajati svoje sinove kako sutra njihove žene ne bi imale iste probleme i doživljavale ista razočaranja.

4. 5. NESTABILNOST MODERNIH BRAKOVA

Krhkost modernih brakova i postotak rastava moglo bi se površno pokušati objasniti nekim općim padom moralnih vrijednosti, nezrelošću, nesposobnošću izdržati krize i prevladati ih. Ozbiljniji pristup znači otvoriti oči za okoliš u kojem danas brakovi rastu i opstojе. A on je iz

mnogih već spomenutih razloga nepovoljan. Sama činjenica da oba supruga provode veći dio vremena izvan kuće već povećava razinu ugroženosti bračne zajednice. Muž ili žena druže se u pet radnih dana po 8 sati s kolegicama odnosno kolegama, a tek suvišak od radnog dana s bračnim drugovima. Imajući u vidu psihološke zakonitosti, koje je formulirao George C. Homans u svom klasičnom djelu, ne čudi bračna krhkost u takvim uvjetima.⁵ On naime tvrdi da postoji povezanost između ova tri čimbenika: *activity-interaction-sentiment* (što bi se možda najbolje moglo prevesti kao: suradnja – komunikacija – simpatija). Zapravo, što se više dvoje ljudi (kao i grupa) nalaze na istom poslu, to je vjerojatnije da između njih dođe do dublje osobne komunikacije, a to povećava šanse za buđenje međusobne simpatije. Moderni muž odnosno žena dnevno više surađuju sa svojim kolegicama odnosno kolegama nego međusobno. Stoga je prirodno da u pauzama dođe i do ozbiljnijih razgovora iz kojih se može roditi simpatija. Imajući to u vidu, moj profesor sociologije religije, brazilski isusovac Beltrao, običavao je reći: u postojećim uvjetima veće je čudo da se jedan brak održi, nego da se raspadne.

Dalje, u prijašnja vremena roditelji zaručnika odlučivali su na temelju neromantičnih razloga tko će biti bračni partner. Danas se brakovi sklapaju uglavnom na temelju romantične privlačnosti. A ona se pokazuje često nedovoljno čvrstim temeljem braka. Partneri bi zato trebali stvoriti iskreno prijateljsko zajedništvo. No, kako ga stvoriti, ako, prema prije spomenutom zakonu preoskudne suradnje i komunikacije, nema za nj prijeko potrebnih preduvjeta.

Zatim, zaručnici su nekada ulazili u brak kao već sasvim formirane osobe, koje su takve ostale. Danas se način života i mi s njime toliko brzo mijenja da se sami sebi čudimo kako smo se još prije godinu dana oblačili, čime se bavili, kakva mišljenja zastupali. Životne staze i trenutni spoznajni i osjećajni svijet zaručnički mogu u trenutku udaje biti vrlo slični, no kako će oni izgledati za koju godinu, koliko će se njihove egzistencijalne putanje i dalje usporedno, ili pak u drugim smjerovima razvijati, tko to može znati. Zaposlenost žene čini je manje ovisnom o mužu i više slobodnom da ne trpi bilo kakav tretman. Povećana su općenito očekivanja i prema partneru i bračnom životu, ne prihvaća se bilo što. Za rastavu braka gdjekad je dostatan i neznatan razlog.

Takvo bračno ozračje sigurno ne privlači oca da bude s obitelji kad god može niti ga motivira na savjesno i zanosno izvršavanje svoje uloge.

5 G. C. HOMANS, *The human group*, London 1975. Popis ostale korisne literature vidi u knjizi Antona Trstenjaka, *Stara i nova obitelj*, Đakovo 1991, str. 110-111, a više zanimljivih članaka može se pronaći u beogradskoj reviji *Sociologija*.

5. ZAKLJUČAK: KRIZA ULOGE MODERNOG OCA

Na kraju svega izloženoga ne možemo nego konstatirati da je očeva uloga u današnjim modernim obiteljima u krizi. Načinom njezina izvršavanja nisu po pravilu zadovoljne ni žene, ni djeca, pa ni oni sami, jer svu tu nesigurnost i napetost između onoga što se od njih očekuje i onoga što mogu-znaju-žele učiniti, jako dobro osjećaju. Odgojeni su u i za drukčiju obitelj od one u kojoj žive. No kriza etimološki znači vrijeme rasuđivanja, proces razlučivanja. Uza svu trenutnu nestabilnost i neučinkovitost ona u sebi sadrži šanse novih kreativnih rješenja. Očevi će biti sve češće žešće stavljeni pod pritisak nezadovoljnih supruga: ili će se prilagoditi na nove uvjete i potrebe ili će, pojednostavljeno rečeno, biti proglašeni i odbačeni kao nepotrebni. Koliko će za to biti još vremena potrebno, dokle će žene još imati strpljenja, ne znamo, ali to je razvojni trend koji sada izgleda neizbježiv.

FATHERS BETWEEN TRADITIONAL AND CONTEMPORARY MODELS

Karlo KORAČEVIĆ

Summary

The first part of this sociological study offers a schematic presentation of types of families and fathers in different (more or less, past, traditional) societies. The second part discusses families and fathers in modern western societies. The author mentions several especially actual problems. As a matter of fact, it is evident that in the present-day family the role of the father is in a state of crisis. Ethymologically, however, crisis means a process of differentiation, of discrimination. Fathers will be more and more often confronted with the pressure of dissatisfied wives or they will adapt to the new circumstances and requirements; otherwise they will be, roughly speaking, declared, and rejected, as unnecessary.